

VÂCİP

müslimin min mefhûmi'l-vâcib", *ed-Dürüsü'l-Hâseniyye*, Muhammediye 1991, s. 345-365; Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle, *el-Vâcibü'l-müvessa'* 'inde'l-uşüliyyin, Riyad 1414/1993, tür.yer.; Ali Cum'a Muhammed, *el-Hükümü's-şer'î 'inde'l-uşüliyyin*, Kahire 1402/2002, s. 83-113; Sa'deddin Mes'ad Hilâlî, *el-Mehâratü'l-uşüliyye ve eşerühâ fi'n-nużc ve't-teccidü'l-fikhi*, Küveyt 2004, s. 233-251; Ayhan Ak, *İbn Rüşde Kadar İslâm Hukukunda Farz ve Vâcib Kavramlarının Gelişimi* (yüksek lisans tezi, 2007), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmet Boynukalin, *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Kitâbü'l-Asl Adlı Eserinin Tanıtımı ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlihi*, İstanbul 2009, s. 224-229; Uğur Bekir Dilek, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Teklifî Hüküm Terimleri* (doktora tezi, 2010), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 22-57; Ali b. Sa'd ed-Duveyhî, "Farzû'l-kifâye ve ahkâmüh 'inde'l-uşüliyyin", *Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, sy. 23, Riyad 1419/1998, s. 91-157; Abdülmuiz Hureyz, "ez-Ziyâde 'ale'l-vâcib hükümühâ ve eşerü'l-hilâf fihâ", *Dî-râsât*, XXVI/2, Amman 1421/1999, s. 426-433; "el-Vâcib", *Mv.F*, XLII, 329-342.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

VA'D

(bk. AHİD).

VA'D ve VAİD

(الوعد والوعيد)

Mu'tezile'nin beş temel prensibinden (usûl-i hamse) biri.

Sözlükte "ileride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek" anlamındaki **va'd** ve **va'id** masdar olarak, ayrıca isim şeklinde kullanılır. Gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmeden kullanıldığında va'd "iyilik", va'id ise "kötülük ve ceza" mânasına gelir. Hâricîler ve Mu'tezile'ye büyük günah işleyenin ebediyen ceennemde kalacağını ileri sürmeleri sebebiyle va'idîyye veya ashâbü'l-va'id denilmiştir. Va'd kavramı Kur'an'da 100'ü aşkın âyette geçmekte, bunlardan fiil kalıplarında bulunanlarla elliye yakın yerde va'd kelimesi bazan "müjde", bazan "azap" mânasını ifade etmekte, altı âyetteki va'id ise "azap" anlamında kullanılmaktadır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "v'ad" md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "v'ad" md.). Va'd ve va'id, A. J. Wensinck'in *el-Mu'cem*'inde ("v'ad" md.) *Kütüb-i Sitte*'den yapılan nakillerde Kur'an-ı Kerim'dekine benzer anlamlara gelmektedir.

Va'd ve va'id daha önce Hâricîler ile Mürcie tartışma konusu yapmıştır. Bu esas, Mu'tezile'de Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd tarafından büyük günah işleyenin âhîretteki durumuyla ilgili tartışmalarda dolay-

lı biçimde ele alınmışsa da mürtekb-i ke-bîreye yönelik âyetlerin yorumu sırasında Cenâb-ı Hak'ın va'd ve va'idinden dönüp dönmeyeceği hususunun beş esas arasına girmesi -yazdığı eserlerin adlarından hareketle- ilk defa Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ile gündeme gelmiştir. Kebîre meselesi çerçevesinde incelenen va'id konusu Mu'tezile açısından bakıldığında, büyük günah işleyen müminin imanla küfür arasında bir yerde bulunduğu hükmünün verilmesi münasebetiyle tartışma alanına girmiştir. Kâdî Abdülcebbar'a göre va'd, bir kimsenin hak etsin veya etmesin gelecekte fayda göreceğini veya zarardan kurtulacağını bildiren haberdir. Vaad edilen şey iyi olacağı gibi kötü de olabilir. Va'id ise birine hak etsin veya etmesin gelecekte zarar göreceğini ya da faydadan yoksun kalacağını bildiren haberdir (*Şerhu'l-Uşûl-i'l-hamse*, s. 134-135). Bahis konusu fayda veya zarar sözle gerçekleşirse va'd veya va'id kapsamına girmez. Kelâm literatüründe va'd Allah'ın, emir ve yasaklarına uyan kimseyi mükâfatlandıracağını bildirmesi, va'id ise bunlara uymayan ve bazı günahlar işleyenleri ebedî bir ceza ile uyarmasıdır. Konuyla ilgili tartışmaların siyaset ve kelâm açısından iki önemli boyutu vardır. Emevî ve Hâşimî soyu arasındaki iktidar mücadelesi Hz. Osman döneminden itibaren alevlenmiş ve ardından iç savaşa dönüşmüştür. Toplumun derinden etkileyen bu hadisede müslüman olarak ölen, öldürülen ve büyük günah işlemiş olanların dünyada ve âhîretteki durumu tartışılmaya başlanmıştır. Hâricîler Hz. Osman, Ali ve taraftarlarının büyük günah işlediklerini, bu sebeple küfre düştüklerini, tövbe etmeden öldükleri takdirde ebedî azapla cezalandırılacaklarını ileri sürmüş, va'id konusundaki bu katı görüşleri dolayısıyla başta Ezârika olmak üzere va'idîyye diye anılmışlardır (Şehristânî, I, 114, 115, 121, 122, 131). Bunların yanında Mu'tezile ve diğer fırkalardan aynı görüşü savunanlara da va'idîyye veya ashâbü'l-va'id denilmiştir.

Va'd ve va'idin kelâm boyutuna gelince müslümanlar, Kur'an'daki va'd ve va'id beyanlarından hareketle Allah'ın inananlara yaptığı vaadler dolayısıyla kendilerini cennet ehli, küfür ve şirke düşenlere yöneltilen ebedî azap tehdidi sebebiyle de kâfirleri ceennem ehli olarak görüyorlardı. Hâricîler'in büyük günah işleyen kimseyi kâfir diye nitelendirip ceennemlik kabul etmesinden sonra Kur'an'da kâfirlere yönelik va'id âyetlerinin kapsamına müminlerin de gireceği iddia edilmiştir. Daha son-

raki tartışmalar va'd ve va'id âyetlerinde görülen mükâfat ve tehdidin kapsamı üzerinde yoğunlaşmıştır. Va'idîyye, kebîre işleyenin ceennemde ebedî azap görme tehdidini hak ettiği için mümin sayılmayacağını ileri sürmüştür (Bedreddin er-Râzî, s. 50-53). Mürcie ise büyük günah işleyen kimsenin cennetlik veya ceennemlik sayılacağı hususunda herhangi bir hüküm vermeyip böylesinin durumunu kıyamet gününde Allah'ın vereceği karara bırakmış, haramı helâl ve helâli haram görmediği sürece ceennemde ebedî kalmayacağı fikrini savunmuştur (Şehristânî, I, 139, 141). Ayrıca âyetlerden hareketle büyük günah işleyenlerin Allah'ın mağfiretine ve cennetine hak kazanacaklarını, melekler, nebîler ve bütün insanların dualarında affedilmesini istedikleri kimseler arasında yer alacaklarını, dolayısıyla Allah'ın ebedî ceennemlik tehdidine muhatap olmadıklarını söylemiştir (dayandıkları âyetler için bk. Bedreddin er-Râzî, s. 50-53). Asr-ı saâdet'teki Tebuk Seferi'ne katılmayanlar arasında bulunan üç kişi hakkında indiği kabul edilen ve "ircâ" kavramını da içeren âyeti (et-Tevbe 9/106; bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 450, 469-470) esas alan Mürcie büyük günah işleyenin affedilmesi veya cezalandırılması konusunda kesin hüküm vermemiş, Allah'ın vâadinin değişmemesine rağmen vâadinin değişebileceğini, bazı kayıtlarla daraltılabileceğini veya vâadde istisnanın bulunmamasına karşılık vâidde gizli bir istisnanın olabileceğini ileri sürmüştür. Mürcie'ye göre sevap ve mükâfatlandırma fazilet ve üstünlüktür, dolayısıyla vâadden dönme bir noksanlık sayılacağı için Allah'a nisbet edilmesi mümkün değildir. Cezalandırma ise adalet uygulamasından ibarettir ve bu hususta Cenâb-ı Hak dilediği şekilde tasarruf eder. Sonuçta Allah'ın Kur'an'da geçen vâidlerini değiştirmesi ve büyük günah işleyenlere azap etmemesi imkân dahilinde görülmektedir.

Büyük günah işleyenin dünyada ne mümin ne de kâfir olduğunu ileri sürmekle Hâricîler'den ayrılan Mu'tezile, onun ebediyen ceennemde kalacağı fikrini benimsemesi açısından onlarla aynı görüşü paylaşmıştır. Böylece tartışma daha geniş biçimde Kur'an'daki va'd ve va'idle ilgili âyetler üzerinden sürdürülmüştür. Başlangıçta Mürcie ile Mu'tezile arasında cereyan eden tartışmalar neticesinde Mu'tezile kelâmcıları va'd ve va'id beş inanç esasına dahil etmiştir (bk. USÛL-i HAMSE). Daha sonraki dönemlerde bu mesele İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîler'le Mu'tezile kelâmcı-

ları arasında tartışma konularından biri haline gelmiştir (Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 674 vd.). İtikadî alandaki bu tartışmalar, özellikle Hanefîliği benimseyen Mu'tezile ile Mâtürîdî hukukçuları tarafından fıkıh usulüne taşınarak devam ettirilmiştir. Tartışmalarda büyük günah işleyen kimsenin ebediyen cehennemde kalıp kalmayacağı, âhirette azap görüp görmeyeceği, va'd ve va'id âyetlerinin umumiliği ve hususiliği, bunların hem mümin hem kâfirler için mi yoksa va'din müminler, va'idin kâfirler için mi olduğu, ayrıca Allah'ın va'd ve va'idinin değişip değişmeyeceği gibi soruların cevapları aranmıştır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Mürchie'nin va'd âyetlerini umumi mânada almakla Mu'tezile ve Hâricîler'den daha gerçekçi davrandığını belirtmiş, bunun Allah'ın rahmet, af ve mağfiret sıfatlarına daha uygun düştüğünü söylemiştir (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 549 vd.). Allah'ın şirk dışındaki bütün günahların affedilebileceğine dair vaadi dolayısıyla va'idin hususiliği daha isabetli görülmüştür. Çünkü va'idin gerçekleşmesi haramın helâl kılınmasına ve gınahta ısrar edilmesine bağlıdır. Bu tartışmalar sonucunda Mu'tezile va'd ve va'idle ilgili görüşlerini şöyle açıklamışlardır: İnsan akıl sahibi bir varlıktır, fiillerinde özgürdür ve yaptıklarından sorumludur. İyilik işleyenin mü-kâfatsız, kötülük yapanın cezasız kalması Allah'ın adaletine aykırıdır. Büyük günahlar tövbe etmeden Allah'ın lutfuyla veya şefaate affedilmez. Şefaate sadece tövbe edenler, küçük günah işleyenler, dolayısıyla cennet ehli içindir. Büyük günah işleyen kimse kâfir veya mümin olsun kıyamet günü ebedî azaba uğrayacaktır. Zira Allah, va'dinden ve va'idinden asla dönmez (Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 666; a.mlf., *el-Muğni*, XIV, 335, 337).

Va'd konusunda hemen bütün mezhepler birbirine yakın kanaatler taşımakla birlikte va'idde farklı görüşler benimsenmiş, İslâm âlimlerinin bir kısmı Mürchie'nin, bir kısmı da Mu'tezile'nin yanında yer almıştır. Zeydiyye, Mu'tezile ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. İmâmîyye Şîası, bazı konularda Mu'tezile'den etkilenmişse de imamların şefaatinin ayrı bir konumda görülmesi dolayısıyla onlardan ayrılmıştır. Ehl-i sünnet âlimleri genelde büyük günah işleyen müminin ebediyen cehennemde kalmayacağı, günahının karşılığı kadar azap çektikten veya Peygamber'in şefaatine nail olduktan sonra cennete gireceği görüşünü benimsemiştir. Va'd ve va'id, Sünnî kelâm kitaplarının sem'iyât bölümünde büyük günah işleyenin dünyada ve âhret-

teki hükmünün ele alındığı "el-Esmâ' ve'l-ahkâm" başlığı altında incelenmiştir. Mu'tezile ve Zeydiyye'nin eserlerinde ise bu konuya "el-Va'd ve'l-va'id" şeklinde müstakil olarak, ayrıca "el-Menzile beyne'l-men-zileteyn" ve "el-Adl" başlığı altında atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Şen, *Kur'an'da Vaad ve Va'id* adıyla yüksek lisans tezi (1997, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Beyrut 1400/1980, s. 452-459; Muhammed b. Yahyâ Murtaza-Lidîmillâh, *Kitâbü'l-Uşûl* (nşr. Abdullah b. Hammüd el-lzzî), Amman 1421/2001, s. 35-36; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, VI, 450, 469-470; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 549 vd.; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Nevâvî), s. 69-71; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 134-137, 611-693; a.mlf., *el-Muğni*, XIV, 335-337, 355; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1991, s. 7, 140, 153, 184, 291; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384-85/1964-65, I, 209-239; II, 510; İsferyânî, *et-Tebşîr* (Hût), s. 111-117; Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebşîratü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay – Şaban Ali Düzgün), Ankara 2003, II, 368-397; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 114, 115, 121, 122, 131, 139, 141; Bedreddin er-Râzî, *Huce-cü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Ömer el-Mahmesânî), Beyrut 1406/1986, s. 44-53; İbnü'l-Murtazâ, *Taba-kâtü'l-Mu'tezile*, s. 10, 79, 81, 83, 84, 105; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun 1996, s. 120-127; Osman Aydın, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mutezilenin Oluşumu ve Ebû'l-Hüzeyl Allâf*, Ankara 2001, s. 62-67; Sönmez Kutlu, *Mürchie ve Horasan-Mavera-ünnehir'de Yayılışı*, Ankara 2002, s. 141-147; U. Rudolph, "al-Wa'd wa'l-Wa'id", *El'2* (İng.), XI, 6-7.

SÖNMEZ KUTLU

VADE

Türkçe'de kullanılan **vade** (**va'de**) kelimesinin Arapça karşılığı **eceldir**. Sözlükte "borç; herhangi bir şey için belirlenen vakt, ölüm vakti, mühlet" gibi anlamlara gelen **ecel**, "bir yükümlülüğün ifa edileceği zaman veya ifa için belirlenen süre" anlamında bir fıkıh terimidir. Terim anlamı sözlük anlamı çerçevesinde kaldığından klasik dönem fıkıh literatüründe **ecelin** tanımına ayrıca bir yer verilmemiştir. Kur'ân-ı Kerim'de **ecel** kelimesi "hayatın sonu" (el-En'âm 6/60; el-A'râf 7/34; Yûnus 10/49; Hûd 11/3; en-Nahl 16/61; el-Ankebût 29/5), "bir borcun ödenme vakti" (el-Bakara 2/282), "iddetin sonu" (el-Bakara 2/231, 232, 234; et-Talâk 65/2, 4), "ceninin ana rahminde kalacağı son vakt" (el-Hac 22/5) gibi

mânalarda yirmi iki yerde geçmektedir. Hadislerde de **ecel** bu çerçevede yaygın bir kullanıma sahiptir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ecel" md.). Fıkıhta vadenin onu belirleyen iradeye göre teşriî, kazâî ve ahdî olmak üzere üç türünden söz edilir. Meselâ zekâtın vâcib olması için geçmesi gereken süre veya iddet süreleri birinci; davada tarafların mahkemeye gelmeleri, şahit ve kefil getirmeleri veya ödeme zorluğu içinde bulunan borçlu için mahkemece tanınan süre ikinci; bir satım akdinde bedelin belirlenen ödenme vakti veya kiralama akdindeki kira süresi de üçüncü tür belirlemenin örnekleridir. Ancak fıkıh literatüründe terim anlamıyla vade daha çok muâmelât hukukunda "borcun edileceği zaman veya süre" anlamında kullanılmaktadır.

Hukukî işlemlerde vade iki şekilde ortaya çıkar. Bunlardan birincisinde vade tasarrufun hükmünün başlaması bir aynın veya semenin teslimi için belirlenen zamanla ilgilidir. Bu tür vadeye "izâfe vadesi" (ecelü'l-izâfe) denir. İkincisinde ise bir borç ve yükümlülüğün sona erme vakti tayin edilmektedir. Vadenin bu çeşidi "tevkîti vadesi" (ecelü't-tevkîti) diye adlandırılır. Fıkıh literatüründe vadeyle ilgili görüş ve tartışmalar en çok bu iki tür üzerinde yoğunlaşmıştır. Fıkıhta izâfe vadesinin hangi tasarruf ve akidler için geçerli olacağı ihtilâfîdir. Meselâ Hanbelîler dışındaki çoğunluğa göre satım ve hibe gibi temlik amaçlı akidlerde konusu ayn (fer'den tayin edilmiş eşya) olan yükümlülüklerin vadeye bağlanması söz konusu akidlerin aslî hükmüyle (muktezâ) çelişkilî görülerek câiz kabul edilmiştir. Ayn borçlarında genel kabul görmeyen izâfe vadesi deyn niteliğindeki zimmet borçlarında daha geniş bir alanda geçerli sayılmıştır. Meselâ satım akdinde mal bedelinin ve kira akdinde ücretin vadeli olması sahih ve bağlayıcı kabul edilmiştir. Deyn borçlarında vadenin sahih olması kuralının kendine has özellikleri bulunan sarf akdinde ittifakla geçerli sayılmadığı, karz ve selem akidlerinde ise tartışmalı olduğu görülür.

İzâfe vadesi yanında diğer bir vade türü, "bir yükümlülüğün sona erme zamanını göstermek üzere belirlenen süre" anlamında **tevkîti vadesidir**. Esasen bazı durumlarda bir akidde izâfe ve **tevkîti vadesinin** birlikte bulunması mümkündür. Meselâ icâre sözleşmesinde mal sahibinin malı kiracıya teslim yükümlülüğünün başlangıcını tayin eden süre izâfe vadesi, bu yükümlülüğün bitiş vaktini belirten süre **tevkîti vadesi** diye adlandırılır. İzâfe vadesi gi-